

ERKAK VA AYOL MUNOSABATLARI AKS ETTIRILGAN BADIY
MATNLARDA GENDER DISKURSI VA TAHLILIY YONDASHUVLAR

Murtozayeva Nilufar Jumanazarovna

Osiyo Xalqaro Universiteti, 1-bosqich tayanch doktoranti

murtazaevanilufar@gmail.com

Tel: +99899 056 92 11

Annotatsiya: *Ushbu maqolada badiiy adabiyotda erkak va ayol munosabatlarining gender aspektlari ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etiladi. Matnlarda ijtimoiy-madaniy konstrukt hisoblangan gender rollarining shakllanishi, patriarxal va modernistik diskurslarning o'zaro to'qnashuvi hamda qahramonlar tizimidagi maskulinlik va femininlik xususiyatlari adabiyotshunoslik metodologiyasi asosida tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Gender yondashuv, adabiy diskurs, maskulinlik, femininlik, patriarxal stereotip, ijtimoiy konstrukt, feministik tanqid, subyekt, obyekt.*

Kirish

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr davomida ijtimoiy va gumanitar fanlar tizimida ro'y bergan fundamental evrilishlar adabiyotshunoslik metodologiyasiga ham yangicha interpretatsion usullarni olib kirdi. Shunday yo'nalishlardan biri — gender yondashuvdir. Biologik jins (sex) tushunchasidan farqli o'laroq, gender — jamiyat va madaniyat tomonidan muayyan davr va makon talablaridan kelib chiqib shakllantiriladigan ijtimoiy jinsiy munosabatlar, rollar va stereotiplar majmuidir.

Badiiy asar jamiyatning lingvomadaniy va sotsial arxitonikasini o'zida aks ettiruvchi murakkab tizim bo'lganligi sababli, undagi erkak va ayol obrazlari, ularning o'zaro ijtimoiy, psixologik va lirik munosabatlari sotsiogender kontekstidan ayri holda to'laonli ochib berilolmaydi. Maqolaning maqsadi — adabiyotda erkak va ayol munosabatlarini tasvirlashda qo'llaniladigan gender strategiyalarini ilmiy-nazariy jihatdan tizimlashtirishdan iborat.

1. Nazariy-metodologik asoslar va gender diskursi

Adabiyotshunoslikda gender yondashuv asosan XX asrning 70-yillarida shakllangan feministik adabiy tanqid (Feminist Literary Criticism) hamda keyinchalik rivojlangan gender tadqiqotlari (Gender Studies) bilan bevosita bog'liq. Ushbu yondashuv doirasida matnni tahlil qilish quyidagi konseptual tamoyillarga tayanadi:

Androsentrizmning fosh etilishi: Badiiy dunyo uzoq vaqt davomida faqat erkak nigohi (male gaze) va erkak sotsial tajribasi prizmasi orqali shakllantirilgan. Gender yondashuv matnda erkak dunyoqarashining universal norma sifatida tiqishtirilishini (androsentrizm) tahlil qiladi va uning chegaralarini ko'rsatib beradi.

Maskulinlik (Erkaklik) va Femininlik (Ayollik) konstruksiyalari: Badiiy qahramonlarning fe'l-atvori, nutqiy xarakteristikasi va ijtimoiy xatti-harakatlari universal

biologik qonuniyat emas, balki muayyan jamiyat tomonidan yuklangan madaniy kodlar ekanligi isbotlanadi.

2. Patriarxal Adabiy Model: Subyekt-Obyekt Dixotomiyasi

Klassik va an'anaviy badiiy matnlarda erkak va ayol munosabatlari qat'iy iyerarxik tizimga asoslanadi. Bu tizim falsafiy-sotsiologik jihatdan "Subyekt-Obyekt" dixotomiyasi orqali ifodalanadi.

Erkak obrazi asarda Markaz (Subyekt) hisoblanadi. U ijtimoiy makonda harakat qiladi, tarix yaratadi, falsafiy mushohada yuritadi va eng muhimi — qaror qabul qiladi. Uning munosabatlardagi roli dominantlik va logotsentrizm (aql-idrokka tayanish) bilan xarakterlanadi.

Ayol obrazi esa Periferiya (Obyekt) yoki "Boshqa" (The Other) maqomida namoyon bo'ladi. An'anaviy matnlarda ayol faqat erkak qahramonning ichki dunyosini, uning evolyutsiyasi yoki inqirozini ko'rsatib berish uchun vosita — ko'zgu vazifasini o'taydi. Uning mavjudligi lirik sadoqat, oilaviy makon (uy) va emotsionallik bilan cheklanadi. Munosabatlar tizimida ayolning bo'ysunuvchi (subordinatsiya) holati jamiyat tomonidan qonunlashtirilgan norma sifatida ideallashtiriladi.

3. Modernistik va Postmodernistik Evrilishlar: Gender Rollarining Dekonstruksiyasi

XX asr adabiyotidagi estetik yangilanishlar sotsial reallikdagi gender siljishlari bilan parallel ravishda kechdi. Badiiy asarlarda erkak va ayol munosabatlarini tasvirlashdagi klassik paradigmalarni dekonstruksiyaga (parchalanishga) uchradi:

Identifikatsiya inqirozi: Zamonaviy asarlarda an'anaviy "kuchli erkak" arxetipi o'z o'rnini ruhiy sinishlar, ekzistensial tushkunlik va ijtimoiy ojizlikka duch kelgan qahramonlarga bo'shatib berdi. Munosabatlarda erkakning mutloq yetakchilik funksiyasi shubha ostiga olindi.

Feminin makonning kengayishi va emansipatsiya: Ayol obrazlari asarning markaziy subyektiga aylandi. Ularning munosabatlardagi faolligi sotsial va intellektual mustaqillik bilan ta'minlandi. Ayol endi nafaqat seviladigan obyekt, balki munosabatlar formatini va taqdirini mustaqil belgilovchi, erkak bilan teng muloqotga kirishuvchi diskursiv shaxsga aylandi.

4. Matndagi Gender Simvolizmi va Psixoanalitik Jihatlar

Gender yondashuv doirasida asardagi ramziy detallar va xronotop (makon va vaqt) tahlili ham ilmiy ahamiyat kasb etadi. Masalan, asardagi "ichki makon" (uy, hovli, xona) an'anaviy ravishda femininlik ramzi hisoblansa, "tashqi makon" (sayohat, urush maydoni, ijtimoiy faoliyat) maskulinlik xronotopidir. Erkak va ayol munosabatlarining inqirozi yoki uyg'unligi ushbu makonlarning o'zaro kesishishi, bir-birini inkor etishi yoki integratsiyalashuvi orqali simvollarga ko'chadi.

Psixoanalitik nuqtai nazardan, badiiy matndagi munosabatlar ko'pincha Sigmund Freud yoki Jacques Lacan nazariyalaridagi "Hukmdor" (Father/Law) va unga nisbatan shakllangan isyon fonida tahlil qilinadi. Erkak va ayol munosabatlaridagi konfliktlar ko'p hollarda jamiyat

tomonidan o'rnatilgan gender cheklovlari va insonning ichki Erkinlik (Libido/Id) intilishlari o'rtasidagi zidiyatlardan kelib chiqadi.

Xulosa

Badiiy asarlarda erkak va ayol munosabatlarini gender aspektida o'rganish adabiyotshunoslik faniga inson konsepsiyasini yanada chuqurroq, sotsial va ruhiy stereotiplardan xoli tarzda anglash imkonini beradi. Gender yondashuv badiiy matndagi yashirin iyerarxiyalarni, til va uslubdagi gender nomutanosibliklarini yuzaga chiqaradi.

Zamonaviy ilmiy paradigmalarga ko'ra, erkak va ayol munosabatlarining badiiy tasviri faqatgina biologik jinslar simbiozi emas, balki jamiyatning madaniy, mafkuraviy va ijtimoiy taraqqiyot darajasini ko'rsatuvchi eng sezgir indikatorlardan biridir. Shuning uchun ham ushbu munosabatlarni gender prizmasida tadqiq etish bugungi kun adabiyotshunosligining dolzarb va fundamental yo'nalishlaridan biri bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murtozayeva. N.J "AYOL VA URUSH FONIDA INSONIY QADRIYATLAR". Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkkur va innovatsion g'oyalar, Vol. 1 No. 4 (2025), Published 2025-01-24 <https://phoenixpublication.net/index.php/TANQ/article/view/1208>

2. Murtozayeva N.J "Ayol obrazi tasvirining adabiyotdagi o'rni va rivoji". BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI "Pragmalingvistika, funksional tarjimashunoslik va til o'rgatish jarayonlari integratsiyasi"

xalqaro ilmiy-nazariy anjuman.